

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2019-20-77>

УДК 338.054.23

**Обґрунтування доцільності використання
діалектичного й синергетичного підходів
до дослідження категорії «бюджетна безпека»****Богма Олена Сергіївна**доктор економічних наук, професор кафедри управління персоналом
та економіки підприємства
Донецького державного університету управління**Болдуєва Оксана Валеріївна**доктор економічних наук, професор кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Запорізького національного університету**Bogma Olena**

Donetsk State University of Management

Bolduieva Oksana

Zaporizhzhya National University

Статтю присвячено обґрунтуванню доцільності використання діалектичного й синергетичного підходів як важливих складників системності процесу наукового усвідомлення й обґрунтування проблематики забезпечення бюджетної безпеки держави як основного складника її економічної безпеки. З урахуванням неможливості досягнення бюджетною системою та бюджетним процесом стану абсолютної безпеки та еволюційності розвитку системи забезпечення бюджетної безпеки обґрунтовано діалектичний характер бюджетної безпеки. Дано трактування базових принципів синергетики з погляду забезпечення бюджетної безпеки, до яких віднесено принцип гомеостатичності, ієрархічності, мінливості, нелінійності, відкритості. Зроблено висновок, що застосування діалектичного та синергетичного підходів дає можливість комплексно досліджувати проблему закономірностей розвитку складної системи забезпечення бюджетної безпеки держави.

Ключові слова: бюджетна безпека, діалектичний підхід, синергетичний підхід, розвиток, хаос, самоорганізація.

Богма Е.С., Болдуева О.В. ОБОСНОВАНИЕ ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИАЛЕКТИЧЕСКОГО И СИНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОДХОДОВ К ИССЛЕДОВАНИЮ КАТЕГОРИИ «БЮДЖЕТНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ»

Статья посвящена обоснованию целесообразности использования диалектического и синергетического подходов в качестве важной составляющей системности процесса научного осознания и обоснования проблематики обеспечения бюджетной безопасности государства как основной составляющей его экономической безопасности. С учетом невозможности достижения бюджетной системы и бюджетным процессом состояния абсолютной безопасности и эволюционности развития системы обеспечения бюджетной безопасности обоснован диалектический характер бюджетной безопасности. Представлена трактовка базовых принципов синергетики с точки зрения обеспечения бюджетной безопасности, к которым отнесены принцип гомеостатичности, иерархичности, изменчивости, нелинейности, открытости. Сделан вывод, что применение диалектического и синергетического подходов дает возможность комплексно исследовать проблему закономерностей развития сложной системы обеспечения бюджетной безопасности государства.

Ключевые слова: бюджетная безопасность, диалектический подход, синергетический подход, развитие, хаос, самоорганизация.

Bogma Olena, Bolduieva Oksana. THE SUBSTANCE OF THE ACCESS TO USE OF DIALECTIC AND SYNERGETIC APPROACHES IN THE INVESTIGATION OF THE CATEGORY «BUDGET SECURITY»

The article is devoted to the substantiation of expediency of using dialectical and synergetic approaches as an important component of the systematic process of scientific awareness and substantiation of the problems of ensuring budget security of the state as the main component of its economic security. Taking into account the impossibility of achieving the budget system and the budget process, the state of absolute security and evolution of the development of the budget security system is substantiated by the dialectic nature of budgetary security. It has been established that from the standpoint of dialectics, internal impulses of the development of the phenomenon of fiscal security in general and its system of support in particular are budget contradictions that arise because of the divergence of interests of certain groups of their carriers in the budgetary sphere. It is proved that the use of synergetics makes it possible to study the patterns of development of the budget system and budget security systems during their stay in a no equilibrium state. The interpretation of the basic principles of synergetics from the point of view of ensuring budget security is given: the principle of homeostatic (indicates the need to maintain the budget system and the budget process in equilibrium), hierarchy (determines the dependence of changes in the system of ensuring the budget security of the lower level from changes in the system of the higher level), variability (indicates the need for changes in the system of ensuring budget security in accordance with changes in the budget system), non-linearity (indicates the expediency of taking into account the synergy effect and uncertainty about the impact of future events), openness (defines the openness of the budget security system to the impact of not only internal but also external factors). It is concluded that the use of dialectic and synergetic approaches makes it possible to comprehensively study the problem of the regularities of the development of a complex system ensuring budget security of the state.

Key words: budget security, dialectic approach, synergistic approach, development, chaos, self-organization.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні основою національної безпеки будь-якої країни виступає економічна безпека, проблема забезпечення якої для України є однією з базових на шляху системної трансформації національної економіки у ринкову з подальшою її інтеграцією у світове економічне господарство на умовах рівності й незалежності. Своєю чергою, основоположним елементом економічної безпеки держави виступає її бюджетна безпека, адже саме вона безпосередньо впливає на рівень забезпечення необхідним обсягом фінансових ресурсів національної економіки. Таким чином, можна стверджувати, що забезпечення бюджетної безпеки України має першочергове значення для спрямування національної економіки на шлях сталого розвитку. До того ж досягнення необхідного і достатнього рівня бюджетної безпеки створює необхідний фундамент для втілення в життя вірних соціально-економічних рішень. Своєю чергою, досягнення максимальної ефективності забезпечення економічної безпеки держави у цілому та бюджетної безпеки зокрема безпосередньо залежить від системності наукового опрацювання окресленої проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення економічної безпеки країн висвітлено у працях таких західних науковців, як Б. Бузан, Е. Гелнер, Б. Грієр, В. Кабле, Дж. Лючіані, Т. Моран, Г. Моргентау, К. Норр, Д. Фішер та ін. Дослідження небезпек та загроз економічній безпеці країни, інструментів, моделей та механізмів підвищення її

рівня проводилися у наукових працях таких українських дослідників, як: В. Андрійчук, І. Бінько, З. Варналій, О. Власюк, В. Горбулін, М. Денисенко, Я. Жаліло, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, І. Петрова, А. Сухоруков, Л. Шемаєва, С. Шкарлет, В. Шлемко та ін. Питанням забезпечення бюджетної безпеки України присвячено наукові праці В. Андрущенко, В. Базилевича, О. Барановського, З. Варналія, Т. Вахненко, О. Василика, А. Гальчинського, В. Геєця, В. Кудряшова, І. Луїної, В. Опаріна, Г. П'ятаченко, В. Суторміної, І. Чугунова, С. Юрія та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. При цьому слід відзначити, що, незважаючи на значну кількість наукових праць у галузі дослідження особливостей забезпечення економічної безпеки у цілому та її бюджетного складника зокрема, залишається досить значна кількість питань у сфері вибраної проблематики, що потребують більш ґрунтовного вивчення. Зокрема, слід відзначити відсутність єдиної й адекватної сучасним економічним реаліям системної наукової методології дослідження категорії «бюджетна безпека», що й зумовлює необхідність проведення подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування доцільності використання діалектичного й синергетичного підходів як загальнонаукових методів дослідження категорії «бюджетна безпека», що забезпечить системність розуміння її змістовного наповнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відзначимо, що важливим складником системності процесу наукового усвідомлення й обґрунтування проблематики забезпечення бюджетної безпеки відповідної держави з методологічного погляду є застосування у процесі дослідження діалектичного й синергетичного підходів.

Так, основоположним принципом діалектики виступає принцип розвитку, згідно з яким розвиток являє собою особливий тип руху, якому властиві такі риси: рух від нижчого до вищого; перехід від простого до складного; виникнення нової якості та ін. Діалектична концепція розглядає розвиток як єдність кількісних і якісних змін, як рух від старого якісного стану до нового, більш високого. Відповідно, діалектична концепція наголошує на внутрішньому джерелі розвитку – суперечливості явищ, тому розвиток виступає як саморозвиток [1]. Таким чином, діалектика визначає еволюційність розвитку системи, зумовлену її намаганням пристосуватися чи протидіяти зовнішнім чи внутрішнім суперечкам, викликам, шокам.

Діалектичний підхід відображає загальні філософські принципи і підходи, які застосовуються в тому числі й під час аналізу економічної сфери [2], зокрема стосовно об'єкту дослідження феномен бюджетної безпеки розглядається як такий, що розвивається, рухається, трансформується, при цьому внутрішніми імпульсами такого розвитку виступають бюджетні протиріччя.

Підтвердження діалектичного характеру економічної безпеки у цілому та бюджетної безпеки як її складника можна знайти в тому, що характер взаємозв'язку економічної (бюджетної) безпеки зі станом системи економічних (бюджетних) інтересів визначається двома діалектично пов'язаними аспектами: гармонізація економічних (бюджетних) інтересів означає оптимально досягну економічну (бюджетну) безпеку для господарюючих суб'єктів будь-якого ступеня спільності за наявного рівня можливостей системи; через обмеженість ресурсів гармонізація економічних (бюджетних) інтересів передбачає недосяжність максимального рівня економічної (бюджетної) безпеки для кожного окремого господарюючого суб'єкта [3, с. 23].

Підтвердження діалектичного характеру бюджетної безпеки визначається також неможливістю досягнення бюджетною системою та бюджетним процесом стану повної відсутності небезпеки, адже завжди існують

певні загрози, викликані соціальними, економічними, природно-техногенними та іншими причинами. Таким чином, система забезпечення бюджетної безпеки перебуває в постійному діалектичному розвитку, зумовленому необхідністю набуття нею необхідного рівня здатності впливати на наявні та потенційно можливі загрози. Для розвитку системи забезпечення бюджетної безпеки суспільство створює нові та вдосконалює існуючі інститути й методи впорядкування соціально-економічних процесів. Проте досягнутий баланс стійкості бюджетної системи і бюджетного процесу до загроз, як і будь-яка рівновага в природі, має відносний характер та є тимчасовим явищем.

Відзначимо також, що сучасна філософська наука доповнює діалектичний підхід до вивчення закономірностей розвитку складних людинорозмірних систем застосуванням принципів та методів синергетичного підходу, в основу якого покладено розуміння суттєвості впливу на розвиток об'єкту факторів випадковості й невизначеності результатів подій.

Синергетичний підхід виходить із того, що базову роль у цьому світі відіграють випадковості, яким притаманна здатність до самоорганізації, у процесі якої хаос виступає конструктивною силою [4]. Таким чином, елемент хаосу не визначається як критичний, деструктивний чинник, а сприймається як корисне явище, оскільки є необхідною умовою вибору альтернатив подальшого розвитку системи.

Синергетичний підхід дає змогу розглядати систему як таку, яка самоорганізовується, є відкритою у процесі безперервного становлення, еволюціонує за нелінійними законами з неочікуваними сценаріями розвитку. Синергетика вказує на те, що до складного неупорядкованого середовища можуть пристосуватися лише гнучкі системи, що мають відповідну помірну невпорядкованість та певну хаотичність у своїй структурі. Синергетика являє собою новий підхід до розуміння еволюційних криз, нестабільності та хаосу, до оволодіння методами нелінійного управління складними системами, які мають здатність до самоорганізації та знаходяться у нестійкому стані. При цьому трансформується також розуміння природи катастроф, які при цьому розцінюються як обов'язкова умова розвитку [5].

Використання синергетики в економіці дало змогу розробити різноманітні тео-

рії функціонального управління масштабними економічними системами. При цьому основна мета управлінського впливу з погляду синергетичного підходу полягає у забезпеченні таких умов, які уможливають досягнення рівноважного стану керованої підсистеми у процесі її функціонування в умовах збурень зовнішнього та внутрішнього характеру [6].

До базових принципів синергетики з погляду забезпечення бюджетної безпеки слід віднести:

– принцип гомеостатичності – визначає спрямованість системи забезпечення бюджетної безпеки на підтримання бюджетної системи та бюджетного процесу у стійкому рівноважному стані;

– принцип ієрархічності – визначає залежність трансформації системи забезпечення бюджетної безпеки на нижчих рівнях від трансформації системи вищого рівня. Так, підвищення ефективності системи забезпечення бюджетної безпеки держави впливає на підвищення аналогічних показників систем забезпечення бюджетної безпеки регіонів;

– принцип мінливості – визначає потребу набуття системою забезпечення бюджетної безпеки змін відповідно до змін бюджетної системи. Тобто стійкість системи забезпечення бюджетної безпеки за умов нестійкого розвитку керованої системи призводить до невідповідності їхніх внутрішніх властивостей і якостей та зростання дисбалансу;

– принцип нелінійності – визначає відсутність прямої, лінійної залежності отриманого результату від обсягу витрачених на його досягнення ресурсів. Цей принцип визначає необхідність урахування синергетичного ефекту та невизначеності результатів подій у майбутньому;

– принцип відкритості – визначає відкритість системи забезпечення бюджетної безпеки до впливу зовнішніх чинників. Тобто розвиток системи забезпечення бюджетної безпеки визначається не лише внутрішніми, а й насамперед зовнішніми чинниками, вплив яких, таким чином, слід обов'язково врахувати під час розроблення заходів забезпечення бюджетної безпеки.

У цілому синергетичний підхід забезпечує можливості дослідження закономірностей розвитку бюджетної системи та системи забезпечення бюджетної безпеки в момент їх перебування у нерівноважному стані.

Як відзначає С. Попов, синергетично-діалектична парадигма дослідження складних систем, що саморозвиваються, являє собою сукупність стійких і загальнозначущих норм, теорій, методів, схем наукової діяльності, що передбачають єдність у тлумаченні теорії, в організації емпіричних досліджень та інтерпретації наукових досліджень. Із синергетичною парадигмою управління як дисипативною цілісністю стійко асоціюється категоріальний апарат аналізу управління як дисипативної цілісності, а саме аттрактори, біфуркація, самоорганізація (когерентна, континуальна), хаос і детермінований хаос, відкриті системи у нерівноважному стані, фрактали, дисипативні процеси. З діалектичною парадигмою пов'язана категорія «розвиток», яка є центральною у діалектиці і являє собою процес незворотних якісних змін. Основні ознаки діалектичної парадигми: розвиток, якісний характер, спадковість, їх незворотність і цілеспрямованість, у процесі чого-з'являється нова якість [7, с. 69]. Таким чином, слід відзначити, що застосування діалектичного та синергетичного підходів як синергетично-діалектичної парадигми дослідження проблем забезпечення бюджетної безпеки дає можливість комплексно досліджувати проблему закономірностей розвитку складної людино-розмірної системи забезпечення бюджетної безпеки держави.

Висновки з цього дослідження. Таким чином, використання діалектичного й синергетичного підходів у дослідженні категорії «бюджетна безпека» є цілком прийнятним та обґрунтованим. Діалектичне розуміння змісту бюджетної безпеки як безперервного циклічного процесу стабільності й кризи бюджетної системи визначає необхідність її сприйняття лише у відносному плані. У міру накопичення бюджетною системою діалектичних протиріч, наростання конфліктів та загострення боротьби протилежностей механізм забезпечення бюджетної безпеки втрачає свою дієвість та набуває дестабілізуючого характеру, що в точці біфуркації формує необхідність і можливість вибору альтернатив подальшого розвитку системи. Дослідження закономірностей розвитку бюджетної системи та системи забезпечення бюджетної безпеки в момент їх перебування у нерівноважному стані визначає необхідність застосування поряд із діалектичним синергетичного підходу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Проблема істини в філософії та науці. Файловий архив студентів. URL : <https://studfiles.net/preview/5650669/page:8/> (дата звернення: 27.12.2018).
2. Диалектический метод это: ... Словарь-справочник по философии. URL : http://philosophy_for_students.academic.ru/Диалектический_метод (дата обращения: 08.01.2019).
3. Азарян О., Іншин І. Реалізація економічних інтересів регіонів у моделі взаємодії держави та бізнесу. *Схід*. 2011. № 1(108). С. 21–25.
4. Добронравова И.С. Синергетика: становление нелинейного мышления. *Офіційний сайт кафедри філософії та методології науки Київського національного університету Шевченка*. URL : <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dobr.html> (дата звернення: 08.01.2019).
5. Касперович В.И. Философско-синергетическая парадигма социального управления. *Проблема управления*. 2008. № 1(26). URL : <http://pu.by/iss/n26/G.%20KASPEROVICH%2026.pdf> (дата обращения: 08.01.2019).
6. Государственная политика и управление : учебник : в 2-х ч. Ч. 1: Концепции и проблемы государственной политики и управления / Л.В. Сморгунов и др. ; под ред. Л.В. Сморгунова. Москва : РОССПЭН, 2006. URL : http://gpb22.narod.ru/smorgunov_1/chapter15.html (дата обращения: 08.01.2019).
7. Попов С.М. Філософія зворотного зв'язку у парадигмі саморегуляції складних сучасних соціальних систем. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2011. № 46. С. 65–83.

REFERENCES:

1. Problema istyny v filosofiji ta nauci [The problem of truth in philosophy and science]. Faylovyu arkhiv studentov [File archive of students]. Available at: <https://studfiles.net/preview/5650669/page:8/> (accessed: 27.12.2018).
2. Dialekticheskiy metod eto: ... [The dialectical method is: ...] Slovar'-spravochnik po filosofii [Dictionary of Philosophy]. Available at: http://philosophy_for_students.academic.ru/Диалектический_метод (accessed: 08.01.2019).
3. Azarjan O., Inshyn I. (2011) Realizacija ekonomichnykh interesiv regioniv u modeli vzajemodiji derzhavy ta biznesu [Implementation of economic interests of regions in the model of interaction between the state and business]. *Skhid* [East], no 1 (108). pp. 21–25.
4. Dobronravova I. S. Sinergetika: stanovlenie nelineynogo myshleniya [Synergetics: the formation of non-linear thinking]. Oficijnyj sajt kafedry filosofiji ta metodologhiji nauky Kyjivskogho nacional'nogho universytetu Shevchenka [Official site of the Department of Philosophy and Methodology of Science at Kyiv National University of Shevchenko]. Available at: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dobr.html> (accessed: 08.01.2019).
5. Kasperovich V. I. (2008) Filososko-sinergeticheskaya paradigma sotsial'nogo upravleniya [Philosophical-synergetic paradigm of social management]. *Problema upravleniya* [Management problem], no 1 (26). Available at: <http://pu.by/iss/n26/G.%20KASPEROVICH%2026.pdf> (accessed: 08.01.2019).
6. Smorgunov L. V., Al'gin A. P., Barygin I. N. eds (2006). Kontseptsii i problemy gosudarstvennoy politiki i upravleniya [Concepts and problems of public policy and management]. *Gosudarstvennaya politika i upravlenie* [Government policy and management]. Moscow: ROSSPEN. Available at: http://gpb22.narod.ru/smorgunov_1/chapter15.html (accessed: 08.01.2019).
7. Popov S. M. (2011) Filosofija zvorotnogho zv'jazku u paradyghmi samoreguljaciji skladnykh suchasnykh socialnykh system [The philosophy of feedback in the paradigm of self-regulation of complex modern social systems]. *Ghumanitarnyj visnyk Zaporizkoji derzhavnoji inzhenernoji akademiji* [Humanitarian Bulletin Zaporizhzhya State Engineering Academy], no 46, pp. 65–83.